

ANADOLU'DAN HİNDİSTAN'A MOĞOL İSTİLASI KARŞISINDA HOCA NASREDDİN

Fatma Ahsen TURAN*

Özet

Moğolların Orta Asya'da ve Anadolu'da istilası, dünyanın şahit olduğu en büyük taaruz ve istila hareketidir. Yerli ve yabancı kaynaklar, ittifakla Moğol istilasını, İslam dünyasının başına gelebilecek en büyük felaket olarak nitelendirmişlerdir. Cengiz Han, Otrar'ın istilasından sonra Müslüman coğrafyasına yönelmiştir. Otrar'dan sonra Cend, Buhara ve Semerkand, Gürgenç Moğol işgali ile yüz yüze gelmiştir. Anadolu'da ve kısmen işgale uğrayan Hindistan'da da durum farklı değildir. Çok geniş bir coğrafyada Moğol, korku ve paniğin adı olmuştur. Nasreddin Hoca, XIII. yüzyılda Türkistan'da Anadolu'da, Hindistan'da Moğol istilasının tam ortasında yer alarak, istilanın sonuçları, halk arasındaki yankıları ve tepkileri, halkın yönetim hakkındaki düşünceleri, tefecilerin zulümleri, Moğol askerinin despotizmi hususunda fıkralarıyla bir toplumsal bellek oluşmasını sağlamıştır. Hoca'nın kahramanı olduğu her anlatı bir probleme, bir gerçeğe işaret eder. Asırlar boyunca tekrarlanarak günümüze gelen bu fıkralar mizahın içindeki gerçekler olarak yaşamaya devam etmektedir. En önemlisi Hoca ile ilgili anlatılarda mizah ve eleştirel düşünce bir aradadır. Dönem, döneminin sosyal, siyasi meseleleri, çöküntüleri usta bir anlatımla sunulmuştur. Hocanın mizahı; moral motivasyonunun oluşmasında, yaşananların acısının çıkarılmasında, düşmanın statüsünün sarsılmasında, sözün gücünün kullanılarak intikam alınmasında tesirli olmuştur.

Fıkralar, içinde bulunduğu sosyal çevre ve siyasî şartlara göre anlatılır. Her fıkra, Nasreddin Hoca'nın olaylar karşısındaki bakış açısı, aldığı tutum ve bunların felsefi ve mizahî ifade yoludur. Hocanın söz veya eylemle gösterdiği tepki, sıra dışıdır fakat mesajı iletme de oldukça güçlüdür. Bu güçlü mesajın ifade şekli de onun eşsiz benzersiz mizahını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğol İstilas, Timur, Nasreddin Hoca, mizah

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatma.turan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-0645-601.

Korku ve Paniğin Adı Moğollar

Moğolların Orta Asya’da ve Anadolu’da istilası, dünyanın şahit olduğu en büyük taarruz ve istila hareketidir. Moğolların ortaya çıktığı dönemde Harezm’de güçlü Harzemşahlar Devleti hüküm sürerken, Kuzey Hindistan’da Delhi Türk sultanlığı, Mısır’da Türk Memluk devleti, Anadolu’da ise Türkiye Selçuklu devleti ve Anadolu’nun fethi sürecine katılan Türkmen beylerinin kurduğu beylikler hüküm sürmekte idi.

Yerli ve yabancı kaynaklar, ittifakla Moğol istilasını, İslam dünyasının başına gelebilecek en büyük felaket olarak nitelendirmişlerdir. Türk-İslâm tarihini derinden etkileyecek olan olaylar 1218 yılında başlamıştır. Cengiz Han, Otrar’ın istilasından sonra Müslüman coğrafyasına taaruza başlamıştır. Otrar’dan sonra Buhara ve Semerkand, Gürgeç Moğol işgali ile yüz yüze gelmiştir. Anadolu’da Selçuklular, Hindistan’da Delhi Türk Sultanlığı Moğol istilalarından aynı dönemde etkilenmişlerdir. Çok geniş bir coğrafyada Moğol, korku ve paniğin adı olmuştur.

Otrar faciası, sadece Harzemşahlar’ın ani ve korkunç bir şekilde yıkılması ile kalmayarak İslâm dünyasında yüz binlerce insanın ölmesine, birçok kentin yakıp yıkılmasına, ilim ve ticaret hayatının büyük darbe almasına, Maverâünnehir’den Hindistan ve Anadolu’ya Türkmen göçü gibi birçok tarihi sonuçlara sebep olmuştur.

Rasonyi, Moğollar’ın tahribatı için “onlar manevi değerleri saklayan kitleleri imha etti. Şehirleri, medeniyet ocaklarını yaktı, demektedir (1993:181). 13. yüzyıl Anadolu’da Haçlı ordularının geçtikleri her yeri yakıp yıktığı, daha sonra da Moğol baskınına uğradığı bir zaman dilimidir. Anadolu istila edilmiştir ve yağmalanmaktadır. Moğol kasırgası esnasında Aksaray, Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan gibi Anadolu’daki kültür ocakları yağma ve soygunla yüz yüze gelmişlerdir (Turan 1996:531).

Moğol İstilas, Nasreddin Hoca ve Mizahın Gücü

İstilanın sonuçları, halk arasındaki yankıları ve tepkileri, halkın yönetim hakkındaki düşünceleri, tefecilerin zulümleri, Moğol askerinin despotizmi ve hadiselerle tepki olarak verilen cevaplar Hoca’nın fıkralarında yer almıştır. Mekân ister Türkistan, ister Anadolu veya Hindistan olsun Hoca Nasreddin, fıkralarda Moğol emirlerinin karşısında yer alır. Hoca’nın kahramanı olduğu her anlatı bir probleme, bir gerçeğe işaret eder. Asırlar boyunca tekrarlanarak günümüze gelen bu fıkralar mizahın içindeki gerçekler olarak yaşamaya devam etmektedir. En önemlisi Hoca ile ilgili anlatılarda

mizah ve eleştirel düşünce bir aradadır. Dönem, döneminin sosyal, siyasi meseleleri, çöküntüleri usta bir anlatımla sunulmuştur. Hoca'nın mizahı; moral motivasyonunun oluşmasında, yaşananların acısının çıkarılmasında, düşmanın statüsünün sarsılmasında, sözün gücünün kullanılarak intikam alınmasında tesirli olmuştur. Hoca, sadece kadı, müderris değildir aynı zamanda filozof, söz üstadı, eleştirmen ve bir siyaset uzmanıdır.

Öğüt Eker'e göre "mizah; sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik baskı altında bulunan; yenilgi, çöküş ve parçalanma gibi fiziki anlamda güç kaybeden insan ve toplumların başvurduğu en etkili gizli silahtır (2009:29). Bu doğrultuda da Moğol istilasına maruz kalmış olan coğrafyalarda Nasreddin Hoca'nın Moğol emirlerinin karşısında yer alarak verdiği cevaplar, Moğol zulmü altında ezilenlerin, Moğollara karşı doğrulttukları silah olarak telakki edilebilir.

Hindistan'da yayımlanan Hoca ile ilgili fıkra kitaplarında Hoca'nın Buharalı olduğu İstanbul, Bahçesaray, Tahran, Tebriz Tiflis, Şam ve Bağdat'a gittiği, pek çok yer gezdiği ama Buhara'da yaşamak istediği yer almaktadır (Tot 2009:5; Igen 2008:5'den alıntılan Turan 2021:35). Buhara da Moğol istilasına ve zulmüne uğramış şehirlerden biridir. Cengiz Han, Buhara'yı aldıktan sonra şehir ateşe verilmiştir. Buhara halkı, katliama uğramıştır (Cüveynî 1999:129-136; Kushenova 2006:32). Harabeye dönen Buhara ve diğer şehirlerin ahalisi ödeyemeyecekleri ağır vergilere bağlanmışlardır. Moğol istilasına, sivil halkın ağır taarruza uğradığı bir istiladır. Hoca'nın fıkralarında da çizilen panorama hiç de farklı değildir. Fıkralarda adı açık olarak verilmeyen zalim Emir'in ve yandaşlarının zulmüne maruz kalan Buhara halkı ve yaşadıkları, dönemin siyasî tarihiyle paralellik arz etmektedir (Turan 2021:36).

Hindistan'da İl Tutmuş döneminde kıl payı önlenen Moğol taarruzunu da göz ardı etmememiz gerekir. Emir Hüsrev Dehlevî, korkudan Hindistan'ın kalbini hoplatan Moğolları tasvir ederken zalimliklerine vurgu yaparak burun delikleri ceset kokan mezarları andırıyordu, demektedir (Haqqı 1984:26'dan alıntılan Turan 2021:36). Emir Timur da Tuğlukların zayıfladığı dönemde Hindistan'a seferiyle Hindistan'daki Türk Devletine can alıcı darbeyi indirmiştir. Delhi'yi ölü bir şehre çevirdikten sonra oradan ayrılmıştır. Hafî Han bu durumu tam iki ay Delhi'de tek bir kuş bile kanadını çırpmadı sözleriyle anlatmaktadır (Haqqı 1984:36'dan alıntılan Turan 2021:36). Hindistan'da Moğollarla ilgili anlatılan Nasreddin fıkraları, bütün bu yaşananların halkın belleğinde bıraktığı izi izah etmektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında toplumsal ve siyasal yapıdaki bozukluklarının da ortaya konulduğunu görmekteyiz. Elbette ki kötüye, kötülüğe ve zalimliğe gülmek ona karşı bir taarruz ve cezalandırma hareketidir. Eker (2017:53) de mizahın fiziksel göstergesi olan gülme, sosyal normların olumsuz yaptırım güçleri içinde yer alan bir sosyal cezadır demektedir.

Nasreddin Hoca fıkralarında; mekân ister Anadolu, isterse Türkistan, Hindistan olsun Hoca, Moğol zulmü, zalim emirler, adaletsizlik, ağır vergiler, ekonomik haksızlıklar gibi konularda eleştiri görevini üstlenmiştir.

Cengiz Han ve evlatları, torunları Cuci, Çağatay, Ögedey, Tuluy, Hülagu Han ve daha sonra da Timur ile devam eden Moğol istilası ve zulmü Nasreddin Hoca'nın fıkralarında vücut bulmuştur. Nasreddin Hoca fıkralarında hocanın soruları veya cevapları Moğol istilası ve zulmünü asırlar sonra bile halk mizahında sorgulanmasına, cezalandırılmasına vesile olmuştur.

“Emirin adamları, Nasreddin Efendi'nin nesi var nesi yok, her şeyini elinden almışlar ve onu ortada bırakmışlar Bunun üzerine Efendi, Emir'in ömrünün uzun olması ve gölgesinin üstlerinden eksilmemesi için dua etmeye başlamış. Emirin adamları buna çok şaşmışlar ve durumu emire anlatmışlar Emir, Efendi'yi çağırıp neden kendisine dua ettiğini sormuş. Nasreddin Efendi de “Ey emir, gaddarlığından ve zalimliğinden dolayı herkes senin babana lânet okumuştur. O öldü. Şimdi onun yerinde sen oturuyorsun. Sen babandan daha gaddar ve kan içen bir adamsın. Eğer biz sana lânet okursak, sen de ölürsün. Varisin senden daha gaddar ve amansız olur.” Emir bu sözler üzerine, söyleyecek bir şey bulamamış ve Nasreddin Efendi'nin mallarının geri verilmesini emretmiş” (Duman 2008: 506). Hoca Nasreddin, bu fıkrada topyekûn Moğol istilasının bir değerlendirmesini yapmıştır. Cicero'ya göre her durumda verilecek nükteli bir cevap karşındaki kişiyi kibarca azarlayan bir ruh halidir (Eker 2009: 47). Gerçeğin mizahi ifadesi karşınızdaki insan veya grup için ağır bir cezadır.

Keith-Spiegel'in belirttiği gibi “üstünlük ilkesine göre, alay (mockery), alay etmek (ridicule) ve başkalarının aptalca davranışlarına gülmek, mizah deneyiminin merkezinde yer alır” (Keith-Spiegel 2013: 6'den alıntılan Sütçü 2022:52). Hayat denilen mücadele ortamında insanlar rakip olarak yer alırlar. Kişi, ya rakibini alt etmek için onun kusurlarını arar ya da onun talihsiz bir anını bekler (Usta 2009: 82'den alıntılan Gümüštepe

2023:46). Kişideki kusurun tespiti ve onun üzerine giderek insanların dikkatini çekmek, gülmelerini sağlamak mizahın ana unsurunu oluşturur.

Nasreddin Hoca, fıkra belleği aracılığıyla nesillere, eleştirel düşüncenin sistematüğını, mizahın hoşgörölü dünyasında öğretmektedir. Bu Nasreddin Hoca'nın farklı coğrafyalarda anlatılan fıkralarında da böyledir. Her kültür ister istemez zaman ve mekân farklılıklarına bağılı olarak bir ana-metin durumuna gelmiş olan Nasreddin Hoca fıkralarını değışik yapılar üzerine oturttarak yinelemişler, değışik bağlamlarda dönemin koşulları içerisinde bir dizi dönüştürüm işlemine başvurmuşlardı (Aktulum 2011:27'den alıntılan Turan 2021:37).

Tot'un Best of Mulla Naseeruddin kitabındaki verdiği bilgilere ve hoca fıkralarına göre; Hoca, memleketi Buhara'ya geldiğinde Buhara halkının durumu hiç iyi değıldir. Yeni Emir, halka ve hakkını arayanlara zulmeden zalim biridir. Buhara'da insanlar işsiz, evsiz ve parasızdır. Neredeyse herkes, tefecilerden alınan yüksek faizli ağır borçlar altındadır. Sadece Emir'in adamları ve sadık yandaşları rahat bir hayat sürmektedir. Moğol istilasının tam ortasında yer alan Nasreddin Hoca, fıkralarıyla dönemin toplumsal belleğini oluşturmuştur. Fıkraların genel mantığına göre sözün, söz söylemede kudretli olana söylenmesi, hoca fıkralarının da en karakteristik örneğıdir (Tot 2009:6'dan alıntılan Turan 2021:37). Bu duruma örnek fıkralardan biri de Buhara'nın zalim Emiri ile ilgilidir: Hoca Buhara sokaklarında dolaşırken bir kalabalığın ortasında ilginç kıyafetleri olan bir adam ve bir keçi görür. Adam “2 dirhem verin ve bu keçinin kafasını, ona dokunmadan sallamasını sağlayın. Eğer başarırırsanız, ödöl olarak 50 dirhem kazanacaksınız” der. Nasreddin Hoca, tıpkı donmuş bir heykel gibi sabit duran keçiyi bir müddet izler. Keçi ne yapılsa yapılsın kafasını bir türlü sallamaz. İnsanların yaptıkları ise görölmeğe değıerdir. Keçinin kulağına, burnuna üfleyenler. Keçinin önünde soytarılık yapanlar. Her çeşit insan mevcuttur. Nasreddin Hoca da denemeye karar verir ve keçinin sahibine istediğı parayı verir. Hoca keçinin kulağına bir şeyler fısıldar fısıldamaz keçi kafasını şiddetle sağı sola sallamaya başlar. Bunun üzerine kalabalığın arasından sevinç çığılıkları yükselir. Adam şaşkınlık içinde çaresiz Hoca'ya 50 dirhem öder ve “yüzlerce insan denedi ve başarısız oldu. Bunu nasıl yaptınız” diye sorar Hoca da “keçiye Buhara'nın zalim Emiri tarafından öpölmeğe ister misin” diye sordum, der¹ (Igen 2008:9,10;Turan 2021:37).

¹ Igen, B. Hilariously Funny Mulla Nasruddin. Delhi: Manoj Publication. 2009'dan alınan fıkralar F.A.Turan tarafından çevrilmiştir.

Hoca'nın sözleri gerçeğin farklı bir ifadesidir. Hoca'nın sözü incedir ama keskindir. İdraki ve kavranması zaman alır. Ezilenin, zayıfın, doğrunun yanında yer alır. Hoca, emir, molla, kadı, vezir, güç ve kudret sahibi zenginler, tefeciler karşısında cesaretin, dürüstlüğün, doğru ve açık sözlülüğün bir timsalidir. Hoca için düşüncesini ifade etme hususunda her türlü söz, benzetme meşrudur (Turan 2021:37). Nasreddin Hoca ve Buhara Emiri'nin konu edinildiği fıkralarda eleştirilen sadece Moğol emiri ve icraatları değildir. Emir'in çevresindeki onu tasvip eden insanlar da yerilmektedir.

Fıkralar, içinde bulunduğu sosyal çevre ve siyasî şartlara göre anlatılır. Her fıkra, Nasreddin Hoca'nın olaylar karşısındaki bakış açısı, aldığı tutum ve bunların felsefî ve mizahî ifade yoludur. Söz veya eylemle gösterdiği tepki, sıra dışıdır fakat mesajı iletme de oldukça güçlüdür. Bu güçlü mesajın ifade şekli de onun eşsiz benzersiz mizahını oluşturmaktadır (Turan 2021:37).

Halk, fıkralar aracılığıyla dokunamadığı 'iktidar'-soyutlamasını bir şekilde eleştirmiş olur (Uygun 2012:76). Nasreddin Hoca için mekân neresi olursa olsun değişen bir şey olmamıştır. İktidarı temsil eden adaletsiz yönetici, asker, kadı, tefeci genel olarak da sistem ve gelenekler Hoca'nın mizahının temel eleştiri nesnesi olmuştur.

Hoca, Anadolu veya Türkistan'da ezilen ve zulme uğramış halkın adalet temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başgöz'e göre mizahın her şekli, kötü bulduğu, halka karşı bulduğu bir yönetimi alay ede ede çürütüp yıkmak amacıdadır. Gerek yargı mekanizması gerekse yöneticiler bu hücumdan nasiplerini alırlar (1999:36).

Sadece Anadolu'da değil Türkistan ve Hindistan'da da halk Moğol zulmünü unutmamış ve affetmemiştir. Nasreddin Hoca'nın kendi tarihi gerçeği içinde Moğollar önemli bir yer tutar (Cibavi 2019: 69). Ancak çağdaş olmadıkları kaynaklarda sabit olan Nasreddin Hoca ve Timur² fıkralarda karşı karşıya getirilmiştir. Nasreddin Hoca ile Timur'un karşı karşıya geldiği fıkralarda ağır şartlarda ezilen halk kendisinin mukabele edemediği, cevap veremediği zamanlarda Timur'un karşısına Hoca'yı çıkarmıştır.

² Nasreddin Hoca 1208-1286 yılları arasında yaşamıştır. Timur ise Anadolu'ya 1402'de gelmiştir.

Hoca'nın yaşadığı dönemde Moğol şehzadesi Geyhatu Akşehir'e gelmiş ve karargahını kurmuştur. Bir ihtimal Hoca ile Timur arasında geçtiği söylenen hadiseler Hoca ile Geyhatu arasında geçmiştir. Geyhatu döneminde bilhassa Anadolu halkı büyük sıkıntılar çekmiştir. İlhanlı memurları israf sebebiyle ihtiyaç duyulan parayı temin için halka zulmetmişlerdir (Yuvalı 2009: 45). Hoca ve Timur fıkraları ile ilgili diğer bir varsayım da Nasreddin Hoca'nın karşılaştığı kişinin İlhanlı valisi Timurtaş olduğudur. Emir Timurtaş 1315'ten 1327 senesi Eylül ortalarına kadar on iki sene Anadolu Genel Valiliği görevini yürütmüştür (Tuysuz 2018:1653). Moğol tahakkümü ve zulmü altında ezilen ve çok felaketli günler geçiren Anadolu Türklüğü, Timurtaş'ın adil, dindar, cömert ve cesur davranışları ile bir nebze olsun huzur ve istikrara kavuşmuştur. Tarihi kaynaklar Timurtaş'ın cesur ve aynı zamanda cömert bir insan olduğunu kaydetmişlerdir (Tuysuz 2018:1649, 1669). Ariflerin Menkıbeleri'nde Ahmed Eflâkî (2006) Timurtaş'ın adaleti için ikinci Anûşirevan'dı, demektedir. Tarihi kaynaklarda yer alan Timurtaş'ın karakteri ile ilgili özellikler ve onun valiliği döneminde yaşananlar Nasreddin Hoca ve Timur fıkralarındaki profile uymamaktadır. Ayrıca Emir Timurtaş'ın valilik vazifesi de Nasreddin Hoca'nın vefatından sonradır. Bu tespit üzerinde bir kez daha düşünülmelidir.

Nasreddin Hoca, Babaî isyanları sonrası ortaya çıkan dönemde halkın Moğollar karşısında ya da Timur karşısında mizah üzerinden direnişini sembolize eden bir karakterdir. Hoca Nasreddin eskiden nasıl Moğol idaresi altındaki İlhanlı Devleti ve ortaklarına latifeleri ile direnmişse bu defa da Timur karşısında konumlandırmıştır (Cibavi 2019: VI). Hoca Nasreddin, fiziksel güce değil parlak zekânın imkânlarına dayanarak, siyasi, içtimai ve psikolojik zorluklar karşısında motivasyon ve direnç kaynağı olarak temayüz etmiştir (Cibavi 2019: VI). Halk yaşadıklarını anlatmak, tepkilerini ortaya koymak, kendilerini ifade etmek için hoca fıkralarını vasıta kılmıştır. Halk, işgale, tahakküme ve zulme karşı farklı stratejilerle Moğolların karşısına çıkmıştır. Kendilerini korumaya çalışırken işgal kuvvetlerinin yöneticilerini de sarsmayı, afişe etmeyi ve cezalandırmayı başarmıştır. Hatta gücü ve güçlüyü, zalimi teşhir edip, aşağılamıştır. Moğol bütün istila dönemlerinde zulmün ve ağır dereceli bir tahribatın adı olmuştur. Hoca Nasreddin de halkın sözcüsü.

Timur, "Hoca, ben ölünce, cennete mi, cehenneme mi, nereye giderim?" diye sorduğunda Hoca da "Ecdadın olan senin gibi zalim Cengiz ile Hülagû, ya da sana benzeyen Firavun ile Nemrud nerede ise sen de orya gidersin!" cevabını vermiştir (Kurgan 1986:44-45).

Bir diğerk fıkra da Alman şairi Goethe'nin *West-östlicher Diwan* adlı eserinde yer verdiği fıkradır (Duman 2012:64). Bir gün Emir Timur elindeki aynaya bakar ve ağlamaya başlar. Etrafındaki herkes durumdan endişe eder ve meraklanır. Uzun süren ağlamanın sonucunda Timur'a neden ağladığını sorarlar Timur da "aynada bir lahza kendimi gördüm" der. Bunun üzerine Hoca ağlamaya başlar. Hoca meraklı bakışlar altında uzunca bir süre ağlar. Bu sefer Timur Hoca'nın neden ağladığını merak eder ve sorar. Hoca da "aman efendim siz kendinizi aynada bir lahza görüp ağladınız. Biz sizi her gün görüyoruz ya" diye cep verir (Turan 1997:46; Sarımsakov- Yoldeşeva 1989:210). Bu fıkra ve diğerk Timur'un yer aldığı fıkralara baktığımızda öfkenin ve cezanın aslında Moğol istilasının tamamına olduğunu hedefte de zalim Moğol emirleri ve yandaşları olduğunu görürüz.

"Hoca Emir Timur ile bir gün ava çıkmış. Çok iyi avcıyım diye övünen Emir bir geyiği tam vuracakken ıskalamış. Sonra da "Çok kurnaz bir geyikmiş, benim okumdan kurtulup gitti." demiş. Bunun üzerine Hoca da "aman efendim geyik de av mı? Eğer geyiğin yerine yüz adam olsaydı ıskalamaz vururdunuz, demiş." (Sarımsakov-Yoldeşeva 1989:210; Solmaz 2016:13). Bergson'a göre gülme; topluma yararlı, düzeni sağlayan, cezalandıran, misilleme yapan ve ıslah eden bir mekanizmadır (2018:58). Bu durumda mizah hatırlatıp, eleştirerek kişiye veya topluma hataları, aksaklıkları göstermekte ve ikaz, sosyal nizam sağlama görevini üstlenmektedir. Aşağıda yer alan fıkrada da geniş bir perspektiften bakılarak tek bir kişi üzerinden Moğolların tavır ve eylemleri hakkında bilgi verilerek eleştirilmektedir.

Hoca bir haftadır civar yerleri gezen Timur'a "seyahatiniz nasıl geçti" diye sormuş. Timur da "pazartesi günü bir köye gittim, köyde yangın oldu ve birçok ev yanıp gitti. Salı günü başka bir köye gittik, o köyde de kudurmuş bir köpek, iki adamı ısırdı, başka adamlar kudurmasın diye köpeğin ısırdığı iki adamı öldürttüm. Çarşamba günü diğerk bir köye gittim sel gelip bütün köyü su bastı. Her şey sele kapıldı. Perşembe günü başka bir köye geçtim, o köyde de bir boğa zincirinden kurtulmuş herkesi ezip geçti. Cuma günü başka bir köye gittim, o yerde bir adam delirmiş, onu astırdım. Cumartesi günü bir köye gittim, o yerde de bir ev göçtü. Günlerim böyle geçti" diye anlatmış. Bu hikâyeyi şaşırmadan dinleyen Hoca "İyi ki bir haftalığına gezmişsiniz demek ki bir ay gezseymişsiniz bütün köyler viran olup gidecekmiş" demiş (Solmaz 2016:693).

Bir başka fıkrada da aynı şekilde Timur'un şahsında bütün zalim Moğol emirlerini ve Moğol istilasının tahribatını görmekteyiz.

Emir Timur bir gün Efendi ile sohbet ediyormuş ve Timur sormuş “Efendi eğer elimdeki yüzüğü size hediye edersem bana nasıl dua ederdiniz?” Hoca da “7999 âlemi yaratan Allah size öbür dünyanın da hükümdarlığını versin diye dua ederdim” demiş. Timur “Şimdiye kadar insanlar “18000 âlemi yaratan Allah” derlerdi, bir tanesini nerede bıraktınız? Hoca da “Bir tanesi size verilmişti, sizin âlimane hükümdarlığınızdan sonra ondan eser kalmadı. Onun için ben de onu hesaba katmadım, efendim”, demiş (Solmaz 2016:708). Bu fıkralardan yola çıktığımızda buradaki mizahın makam, olay ve iktidarla yapılan örtülü mücadele olduğunu görüyoruz.

İnsanları, olayları, değerleri, davranışları, inanışları sorgulamasıyla protesto işlevi yüklenen mizah, sosyal hayatın kendisidir. Mizah ve gülme, bir yönüyle yönetime başkaldırı ve karşı duruşu simgelerken bir yönüyle de rahatlama duygusu oluşturur (Öğüt Eker 2009:31). Hoca'nın Timur'a verdiği cevaplar, cümle Moğol zulmüne karşı halkın eleştiri ve intikamıdır. Timur'un şahsında zalim emirlere hitaben söylenen sözler söyleyeni riske atsa da gerçeğin ta kendisidir. Burada hoca sözcülük vazifesini layıkıyla icra ve ifa etmektedir.

Birgün Emir Timur, Hocayı sarayında seçkinlere verdiği ziyafete çağırılmış. Efendi de gelmiş. Timur'un bir ayağı sakat olduğundan uzatarak oturmuş. Hoca da Timur'un yanına gelip aynı şekilde yere oturmuş. Timur Hoca'nın bu hareketinden dolayı öfkelenmiş ve “Eşek ile senin aranda nasıl fark var ki beni taklit ediyorsun?” demiş. Hoca, derhal yerinden kalkarak kendi ile Timur arasındaki mesafeyi ölçüp saygı ile cevap vermiş. “Aman efendim, eşek ile benim aramdaki fark sadece bir karış! var” demiş (Solmaz 2016: :690; Tokmakçıoğlu 1991: 227).

Rapp'a göre gülme “bir ormanda geçen düellonun zafer kükremesi”dir (1951:21). Hoca'nın mizahı da üstünlüğün doğurduğu bir zafer kükremesidir. Hoca'nın tepkileri, cevapları Moğol işgaline ve zulmüne başkaldırışı ve hadiseler karşısındaki tavrı simgelerken bir taraftan da zalimin otoritesini ve statüsünün sarsarak farklı bir şekilde mukabele eder ve cezalandırır.

Sonuç

Fıkralar, içinde bulunduğu sosyal çevre ve siyasî şartlara göre anlatılır. Her fıkra, Nasreddin Hoca'nın olaylar karşısındaki bakış açısı, aldığı tutum

ve bunların felsefî ve mizahî ifade yoludur. Hocanın söz veya eylemle gösterdiği tepki, sıra dışıdır fakat mesajı iletme de oldukça güçlüdür. Bu güçlü mesajın ifade şekli de onun eşsiz benzersiz mizahını oluşturmaktadır (Turan 2021:28)

Hoca Nasreddin'e ait olan veya ona atfedilen anlatılarda Hoca'nın zamanının en zalim yöneticilerine karşı bile kullanmaktan çekinmediği bir lisana sahip, söyledikleri ile isabet kaydeden bir kişi olduğunu görürüz. Hoca; duruma, yapılanlara, yaşananlara, sonuçlara halk adına tavır almakta ve eleştirmektedir. Kaba ve sert bir direnişten, karşı koymaktan daha ziyade zekâ mahsulü eleştiri ihtiva eden mizah daha vurucu, statü sarsıcı ve öldürücü hamleler ihtiva eder. Hoca Nasreddin, eleştirel ve çözümleyici düşünce yapısı ve cevapları ile aslında bu milletin mizacının ve lisanının bir yansımasıdır. Hoca Nasreddin bizi, biz Hoca Nasreddin'i temsil ederiz.

Son söz olarak; Bir dönem Haçlı seferleri, akabinde Moğol istilasının ağır tasallutu altındaki Anadolu zor ve kahrılı bir zaman dilimini yaşamaktadır. Nasreddin Hoca, Anadolu insanının moral dinamizmini yükseltme vazifesini fevkalade icra etmiştir. Nasreddin Hoca'nın Akşehir gölüne çaldığı maya da aslında bu zor zamanlar için öngörülü bir mesajdır. Bu Anadolu'ya çalınan Türklük ve Müslümanlık mayasıdır ki tekrar tekrar mayayı çalanlar muktedir olmuş, maya da sağlam tutmuştur.

Kaynakça

Ahmed Eflâkî (2006). *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Aktulum, Kubilây (2011). "Bir Ana-Metin Olarak Nasreddin Hoca Hikâyeleri Üzerine Kimi Dönüştürmeler". *Millî Folklor*, Yıl 23/ sy. 91, s.12-24.

Başgöz, İlhan (1997). "Nasreddin Hoca Hikâyeleri". *Toplumbilim*, 6, 25-49.

Bergson, Henri (2018). *Gülme*. Çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Cibavi Muhammed (2019). *Türk ve Arap Toplumlarda Siyasi Edebi ve Kültürel Bir Figür Olarak Nasreddin Hoca* Yüksek Lisans Tezi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Programı İstanbul.

Cüveynî, Ata Melik (1999). *Tarih-i Cihan-Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. C.1, Ankara: T.C.K.B.

Duman, Mustafa (2008). *Nasreddin Hoca 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heyemola Yayınları.

Duman, Mustafa (2012). Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı, folklor/edebiyat, cilt:18, sayı:69, 2012/1.

Gümüštepe, Pamuk Nurdan (2024). “Üstünlüğün Yarattığı Hazzın Komediye Dönüşümü: Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Köy Seyirlik Oyunları”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 95-113.

Haqqı, S. Anwarul Haque (1984). *The Turkish Impact On India The First Phase, 1206-1414 /Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem:1206-1414*. Çev. Yuluğ Tekin Kurat. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:16.

Igen, B. (2008). *Hilariously Funny Mulla Nasruddin*. Delhi: Manoj Publication.

Keith-Spiegel P., (2013) “Varieties of Early Humor Theory”, *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* içinde ed. J. H., Goldstein, New York and London: Academic Press.

Kushenova Ganizhamal, (2006). *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Kurgan, Şükrü. (1996). “Çin'deki Nasreddin Hoca». *Nasreddin Hoca'nın Dünyası*. (Haz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu). Kültür Yayınları. Ankara.

Öğüt Eker Gülin (2009). *İnsan Kültür Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Öğüt Eker, Gülün (2017) “Mizah, Tanrı'dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Cezalandırma Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda ‘Sosyal Ceza Olarak Gülme’” *Folklor/Edebiyat*, Cilt:23, Sayı:92, s. 49-62.

Rapp Alben (1951) *The Origins of Wit and Humor*. New York: E.P. Dutton and Company.

Rasonyi, Laszlo (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sarimsakov Bahadır- Farida Yoldeşeva (1989). *Afandi Latifalari*, Taşkent.

Sütcü Özcan Yılmaz (2022). “Gülmenin Ciddiyeti:Üstünlük Teorisi” *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* Temmuz 15(2), 49-65

Solmaz Erhan (2016). *Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları* Doktora Tezi Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İzmir.

Tokmakçioğlu, Erdoğan. (1991). *Bütün yönleriyle Nasreddin Hoca* (3. baskı). Yılmaz Yayınları. İstanbul.

Tot, Tiny (2009). *Best of Mulla Naseeruddin*. Delhi: Tiny Tot Publication.

Turan Refik (1996). XIII. Yüzyılda Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler, Erdem Türklerde Hoşgörü sayısı C.II sayı 23.

Turan, Fatma Ahsen (1997). “Nasreddin Hoca ve Timur”, *Kültür Bakanlığı ve Gazi Üniversitesinin Hazırladığı Nasreddin Hoca Sempozyumu*, Ankara sayfa 44-47.

Turan Fatma Ahsen (2021). “Anadolu’dan Hindistan’a Türk Mizahının Zirve Şahsiyeti Hoca Nasreddin”, *Türkiye’de Hindistan Çalışmaları-I* Editörler Prof. Dr. A. Merthan Dünder-Doç. Dr. Yalçın Kayalı Ankara Üniversitesi Yayınları No: 715 Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi APAM Yayınları: 13.

Tuysuz Ş. Cem (2018). “İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Eylül 2018 22(3): 1649-1675.

Usta, Çiğdem (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Uygun, İsmail (2012). “Tanrısal ve Siyasal İktidara Karşı Üretilen Fıkralarda “Dokunma İşlevi”. *Milli Folklor*. 24/ sy. 96 s. 74-83.

Yuvalı, Abdülkadir (2009). “Geyhatu Han”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 14. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 44-45.